

NAHÇIVAN' DA HAYVANLARLA İLGİLİ DİNÎ GÖRÜNÜMLERİN ARKEOLOJİK BULGULARLA ONAYI

Dr. Toğrul HALİLOV*

Özet

Bu makalede, Nahçıvan'daki eski yerleşimlerden bulunmuş kil hayvan figürlerinden bir grup (boğa, keçi, köpek, at), hayvanlarla gömülme ve arkeolojik bulgular araştırılmıştır. Bunlar Güney Kafkasya ve Ortadoğu yerleşimlerinden bulunmuş arkeolojik malzemelerle kıyaslanmıştır. Bilimsel araştırma sonucunda belirlenmiştir ki; kil hayvan figürleri, hayvanlarla ilgili arkeolojik malzemeler eski çiftçi ve hayvan bakan aşiretlerin yaşam tarzını, dinî ve ideolojik görünümünü yansıtır.

Anahtar Kelimeler

Kil Hayvan Figürleri, Nahçıvan, Çiftçi ve Hayvan Bakan Aşiretler, Güney Kafkasya, Ortadoğu, Hayvanlarla Gömülme Âdeti.

THE AFFIRMATION OF THE ARCHAEOLOGICAL MATERIALS OF THE RELIGIOUS BELIEVES IN NAKHCHIVAN CONCERNING THE ANIMALS

Abstract

In this study, a part of earthenware animal figures (ox, goat, dog, horse) found in Nakhchivan, animal burial, the archaeological materials in ancient monuments are analyzed And they are compared with the archaeological materials discovered in the south Caucasus and Near East. The result of our study indicates that the earthenware animal figures, animal burial reflected mode of life, religious-ideological views of a plougher and cattle-breeding tribes of Nakhchivan.

Key Words

Earthenware animal figure, Nakhchivan, Plougher and cattle-breeding tribes, South Caucasus, Near East, Animal burial.

* Dr., Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi Nahçıvan Bölümü. x.toqrul@gmail.com

GİRİŞ

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içinde özerk bir devlettir. Kuzeyde ve doğuda Ermenistan (246 km), batıda ve güneyde Türkiye (11 km) ve İran İslam Cumhuriyetleri ile (204 km) komşudur. Özerk Cumhuriyetin Ermenistan doğal sınırını, esasen Zengezur ve Dereleyiz dağları, Türkiye ve İran sınırını ise Aras nehri oluşturuyor. Arazisi kuzeybatıdan güneydoğuya doğru 158 km mesafede uzanıyor. Kuzeyde en yüksek noktası Saraybulak silsilesinin Şerur bölgesi topraklarındaki Kömürlü dağıdır (2064 m). Kuzeyden güneye doğru uzak mesafesi 75 km'ye eşittir. Eski Azerbaycan toprağı olan Zengezur ilçesinin 1920 yılında Sovyet yönetimi tarafından yasadışı olarak Ermenistan'a verilmesi sonucunda Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kalan topraklarından ayırmıştır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyetin adı 1920-1923 yıllarında Nahçıvan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 1923-1924 yıllarında Nahçıvan Özerk Diyarı, 1924-1990'lı yıllarda Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adlanmıştır. 1990 yılından Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti adı verilmiştir (tab. I).

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti topraklarında çok sayıda eski yerleşimler bulunuyor. Bunlardan elde edilmiş arkeolojik bulguların hepsi bilimsel önem taşıyor. Yerleşimlerden bulunmuş maddi kültür örneklerinden bir grubunu hayvanlarla ilgili arkeolojik bulgular oluşturuyor. Arkeolojik bulgular iki ana gruba ayrılıyor. Birinci grup hayvanlarla gömülme içerir. İkinci grup arkeolojik bulgular, hayvan kemlikleri, zoomorf (hayvan) ornamentli (desenli) kil kaplar, süs eşyaları, kaya üstü tanımlamalar oluşturuyor (tab. II).

HAYVANLARLA GÖMÜLME

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti topraklarında hayvanlarla ilgili gömülmeye ait en eski arkeolojik bulgular Kalkonitik (Eneolit) çağına aittir. O. Hebubullayev tarafından Nahçıvan şehri yakınlarında bulunan I Kültepe yerleşiminin Kalkonitik (Eneolit) çağı tabakası ile Erken Demir dönemine ait Sandere nekropolündeki 3 sayılı mezarda¹ köpekle ilgili gömülme tespit edilmiştir. I Kültepede köpekle ilgili gömülme 17 m. derinlikteki 41 sayılı ve 14, 6 m. derinlikteki 12 sayılı mezarlarda bulunmuştur². 12 sayılı mezarda sol yanı üste, bükülü durumda gömülmüş yaşlı insanın kemiklerinin etrafından köpek kafatası tesbit edilmiştir. 14 sayılı mezarda sağ yanı üste, bükülü durumda gömülmüş yaşlı insanın bacalarının çevresinde köpek isketi bulunmuştur. O. Hebubullayev'e göre bu tür gömülme köpek kültürü ile bağlantılı oluşturuyor. Araştırmacı kaydetmiştir ki, Kalkonitik (Eneolit) çağında köpek insanlar ile yanı sıra tasarrufların korunmasında da önemli yer tutmuş, avcılıkta insana yardım etmiş, onun yakın arkadaşı olmuştur.

¹ Novruzlu A.İ., Bahşaliyev V.B. Şahbuz ilçesinin arkeolojik yerleşimleri, Bakü, Bilim, 1992, s. 44.

² Abibullayev O.A. Eneolit i bronza na territorii Naxičevanskoy ASSR, Bakü, Bilim, 1982, s. 46, 49.

Bu tip gömülme Güney Mesopotomiyadaki Ubeyd kültürü çağına ait Eridu³, Doğu Anadolu'daki Yoncatepe nekropollerinde tesbit edilmiştir⁴.

Güney Mesopotomiyadaki Ubeyd kültürüne ait Eridu nekropolündeki mezarlardan birinde köpeğin isketi oğlan çocuğunun isketi üzerinde bulunmuştur⁵.

Yoncatepe nekropolündeki 4, 5 ve 6 sayılı mezarların girişinden tamamen köpek iskeletleri bulunmuştur. Buradaki köpek iskeletlerinin Altan Amurtak ve Vedat Onar tarafından öğrenilerek onların koyun köpeği olduğu belirlenmiştir. Yoncatepe nekropolündeki 6 sayılı mezardan diğer mezarlarla kıyasla daha fazla, 16 köpek iskeleti bulunmuştur. Bunlar mezarın girişinde tespit edilmiştir. Araştırmacı E. Konyar'a göre mezarın girişinde her insan iskeletinin yanında bir köpek iskeleti gömülmüştür⁶.

Nahçıvan'daki yerleşimlerde köpeğe ilaveten boğa ve atla ilgili gömülme tespit olunmuştur. Kuku nekropolünden⁷ boğayla ilgili, Şahtahtı nekropolündeki Son Tunç-Erken Demir çağına ait mezardan atla ilgili dafnetme adeti bulunmuştur⁸. Bu tip gömülme Alikömektepe⁹, Kobustan nekropollerinde¹⁰ de tespit olunmuştur. Köpekle ve atla ilgili dafnetme âdeti Güney Kafkasya'dan Sibiryaya, Altay bölgesine kadar olan bölgede yaygındır. Güney Kafkasya'da, Anadolu'da, Altay'daki eski mezarlarda bu hayvanlarla ilgili çok sayıda gömülme bulunmuştur. At iskeletleri Bozkır Türk boylarından kalma mezarlarda, Asya Hun, Göktürk, Avrupa Hun ve Avrupa Avarları'nın mezarlarında, Ortadoğu'nun eski yerleşimlerinde de tespit edilmiştir.

ARKEOLOJİK BULGULAR

Azerbaycan'ın tüm ilçeleri gibi Nahçıvan'daki arkeolojik yerleşimlerden köpekle, boğayla, atla, keçiyle ilgili çok sayıda arkeolojik bulgular bulunmuştur. Hayvan figürleri, kaya üstü resimler vb. bu tip arkeolojik bulgulardır.

Köpek figürleri I Kültepe'nin Erken Tunç çağı tabakasından¹¹ (tab. III, 18), I Maksta Kültepesinden¹² bulunmuştur. Bu tip hayvan figürleri Güney Kafkasya'daki Büyük Kesik ve II Poylu¹³ yerleşimleri yanı sıra Kuzey Mezopotomya'daki

³ Çayd k. Drevneyşiy Vostok v svete novix raskopok. Moskova, Nauka, 1956, s. 190.

⁴ Oktay B., Erkan K. Excavations of Van Yondatepe Fortress and Necropolis (1997-1999). Istanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000), Istanbul, 2001, p. 154.

⁵ Антонова Е. В. Обряды и верования первобытных земледельцев Востока. Moskova, Nauka, 1990, s. 84.

⁶ Oktay B., Erkan K. Excavations of Van Yondatepe Fortress and Necropolis (1997-1999). Istanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000), Istanbul, 2001, p. 155.

⁷ Novruzlu A.İ., Bahşaliev V.B. Şahbuz ilçesinin arkeolojik yerleşimleri, Bakü, Bilim, 1992, s. 25.

⁸ Ağayev Q.H. Şahtahtının dörd tunç devri kabir abidesi hakkında. Azerbaycan'da arkeolojiya ve etnoqrafiya ilimlerinin son sonuçlarına konulu elmi konferans materialları. Bakü, Bilim, 1992, s. 98-101

⁹ Aliev V.H. Kultura epoxi Sredney bronzi Azerbaydjana. AN Azerbaydcaşnıy SSR. İnstitut İstorii. Bakü, Bilim, 1991, s. 169.

¹⁰ Farecov N.M. Azerbaycanın kaya üstü sanatı, Bakü, Azpolograf, 2009, s. 17.

¹¹ Abibullayev O.A. Eneolit i bronza na territorii Naxiçevanskoj ASSR, Bakü, Bilim, 1982, s. 141.

¹² Aliyev V.H., Aşurov S.H. Maxta tunç dönemi yerleşimleri hakkında. Azerbaycan'da Arkeolojiya ve Etnografiya ilimlerinin son sonuçlarına ilişkin bilimsel konferans materialları. Bakü, Nafta-Pres, 1992, s. 40.

¹³ Müseyibli N.E. Eski Azerbaycan'da köpeklerden kullanım ve köpek kultu. Azerbaycan arheolojisi ve etnoqrafisi, Bakü, Nafta-Pres, 2008, s. 5-30.

Ubeyd kültürüne ait III Yarımtepe¹⁴, Güney Mezopotomya'daki Ur, Suriye'deki Tell Hazne yerleşimlerinde¹⁵ v.b. bulunmuştur. Nahçıvan'da köpekle ilgili kaya üstü resimler Gemikaya'da tesbit olunmuştur. Kaya üstü resimlerde köpekler tek veya kalın çizgilerle dövme, sondaj teknik yöntemi ile, tek veya karmaşık kompozisyonlu yapılmıştır¹⁶. Bunlar biçim ve özelliklerine, teknik yöntemine, kompozisyonlarına göre farklılık oluşturuyor. Kaya üstü resimlerin bir grupunda köpekler kulaklı, bazılarında kulaksız çekilmiştir. Kulaklı köpek resimleri hayvan güden insanın (çoban) köpeğidir¹⁷.

Nahçıvan'daki eski yerleşimlerden boğayla ilgili çok sayıda arkeolojik bulgular bulunmuştur. Boğa başı biçiminde yapılmış simgeler, fırın altlıkları, kil boğa figürleri, kaya üstü resimler vb. bu tip arkeolojik bulgulardır.

Boğayla ilgili kaya üstü resimler Nahçıvan'daki Gemikaya yerleşiminde çok sayıda bulunmuştur. Boğa resimleri tek başına ve ya çeşitli hayvanlarla birlikte, arabaya koşulmuş halde çekilmiştir. Kaya üstü resimlerin çoğunluğunda boğanın boynuzları birbirine bitişik hilal biçimde çizilmiştir. Bir grup resimlerde bu hayvanların boynuzları aypara biçiminde öne yönelmiştir. Gemikaya yerleşimindeki 40'ın artık araba resiminin çoğunda boğa köşkü kuvveti gibi çekilmiştir. Araba resimlerinden bir grubu dört tekerli, bir kısmında ise iki tekerli çekilmiştir¹⁸. Bir grup resimlerde yırtıcı hayvanların boğaya saldırması çizilmiştir¹⁹. Bu tip resimlerin benzerleri Diyarbakır'daki Ulu Camii'nin girişinde²⁰, Ur yerleşimindeki mühürün üzerindeki²¹ bulunması kültürlerarası bağlılığı kanıtıyor (tab. III, 10, 11, 12).

I Kültepe yerleşiminin Erken Tunç çağı tabakasından²², I Maxta Kültepesinden²³ bulunmuş kil boğa figürlerinin çoğu köpek figürleri gibi kırılmış, bazıları ise az da olsa iyi durumda kalmıştır. Bu figürlerin çoğunluğunun bacakları, bazılarının boynuzları kırılmıştır. Bunlar gerçekçi yöntemde yapılmıştır. I Kültepe yerleşiminden 21, I Maksta'dan 4 adet boğa figürü bulunmuştur. Bu arkeolojik malzemelerin uzunluğu 4, 5-6, 7 cm, yüksekliği 3-4 cm 'e yakındır. I Kültepe yerleşiminde bulunmuş boğa figürlerinden bir kaçının burnunda oyuk açılmıştır. Bazılarının gözleri çizme yöntemi ile yapılmıştır. Bu özellikler I Maxta yerleşiminin boğa figürlerinde de bulunuyor. Erken Tunç çağına ait küçük boğa figürleri Baba Derviş²⁴, Göytepe, Tepe-Hisar, Tepe-Gavur ve Çeçenistan'ın Sargenyurd yerleşiminde

¹⁴ Merpert N.Y., Munçayev P.M. Poseleniya ubeydskoy kulturu Yarımtepe III v Severnoy Mezopotomii, SA, 1982, №4, s. 148.

¹⁵ Munçayev R.M., Merpert N.Y., Bader N.O. Tell Hazna I. Sovetskaya arkeoloqiya, Moskova, Nauka, 1990, № 3, s. 5-24.

¹⁶ Alıyev V.H. Gemikaya yerleşimi. Bakü, Azemeşr, 1993, s. 27, 32.

¹⁷ Halilov T.F. Gemikaya anıtının Ortadoğu kültürüyle bağlılığı. Avrasiya (elektronok dergi), 2011, s. 23-29.

¹⁸ Müseyibli N.A. Gemikaya. Bakü, Çaşıoğlu, 2004, s. 18.

¹⁹ Bahşeliyev V.B. Gemikaya tanımlamalarının poetikası. Bakü, Bilim, 2002, s. 55.

²⁰ www.indigodergisi.com/72/kevser-yalcin.htm.

²¹ Flittner N.D. Kültürə i iskustvo Dvureçya i sosednix stran. Leninkrat-Moskova, Nauka, 1958, s. 126.

²² Abibullayev O.A. Eneolit i bronza na territorii Naxiçevanskoj ASSR, Bakü, Bilim, 1982, 140, 141.

²³ Aşurov S.H. Nahçıvanın İlk Tunç çağı seramikası. Bakü, Nafta-Pres, 2002, s. 65.

²⁴ İsmayilov K.S. Qlınıyannie fikirki iz poseleniya Baba-Derviş bliz koroda Kazaxa Azerbaydjanskoj SSR. Dokladı AN.Az SSR, 1962, s. 95-97.

ve Maykop kültürünün arkeolojik malzemeleri sırasında²⁵ da vardır. Eski Mısır, Sümer, Babilistan, Asur, Hett kültürlerinde boğayla ilgili çeşitli arkeolojik malzemeler bulunmuştur. Eski Sümer devletinin kudretli şehirlerinden olan Ur şehrinde M.Ö. IV binyıla ait olan altın boğa başı, Altuntepe' de (Güney Türkmenistan) M.Ö. III binyılın sonu - II binyılın öncesine ait altın boğa maskesi²⁶, Antakya mozaikalarındaki taş piltelerin üzerinde²⁷, M.Ö. II binyılın sonu-I binyılın başlarına ait Hurvin (Tahran'ın kuzeydoğusunda), Kaliraz (Gilan), M.Ö. V binyıl ait Halaf (Mezopotamya), M.Ö. V-IV binyıl ait Kalibankan (Hindistan) yerleşimlerinde v.b. boğayla ilgili çok sayıda arkeolojik malzemeler (kulağı altın sırğalı boğa resmi olan tabak, koşkulu boğa figürleri v.b.) bulunmuştur²⁸.

I Kültepe yerleşiminin Erken Tunç çağı tabakasında bulunmuş boğa figürlerinden birinin boynuzları yukarı kalkmış durumda yapılmıştır. Figürün kuyruğu arkaya çıkıntılı biçimde, gözleri küçük oyukla verilmiştir (tab. III, 2). I Kültepe yerleşiminde bulunmuş bacakları bir-birinden uzakta yapılmış boğa figürlerinden bir kısmının başı uzun biçimde yapılmıştır (tab. III, 3). Bazı boğa figürlerinin gövdesi arkadan enine doğru genişlemiş, başı ise çıkıntı ile ifade edilmiştir (tab. III, 7). Bir grubunun bacakları bitişik yapılmıştır (tab. III, 4). Araştırmacı O. Heubullayev'e göre Nahçıvan'daki Erken Tunç çağı yerleşimlerinde çoklu boğa figürlerinin bulunması şunu kanıtlıyor ki, şu çağda boğa hayvancılık ve tarımda önemli yer tutmuştur. Boğa figürleri dini ayinlerin kullanılması sırasında kırılmıştır²⁹.

I Maxta yerleşiminden bulunmuş boğa figürlerinden biri özelliği ile farklılık oluşturuyor Boğanın başı ileriye doğru yönelmiş, boynuzları Anadolu³⁰ yerleşimlerinden bulunmuş bir grup boğa figürleri gibi (tab. III, 9, 20, 23) hilal biçimde, bacakları ise hareket durumunda yapılmıştır. Boyun kısmında ikili oyuk açılmıştır. Figürün sol yanı üzerinde kavis biçiminde Göytepe yerleşiminden bulunmuş bazı boğa figürlerinde olduğu gibi noktasal dört küçük oyuk yapılmıştır. Şu oyuklar birbiri ile yanı sıra dikey yönde düzülerek görünüşçe hilal tasvirine benziyor (tab. III, 5). Bu figür noktaların sayısına ve yapımına göre Göytepe figüründen biraz farklıdır³¹ (tab. III, 7). V. Baxşeliyev, astral figürlerin ev hayvanları ile birleştirilmesini esas tutarak bu tip boğa figürlerini verimlilik kültü gibi değerlendirmiş, verimliliğin astral (gök) cisimlerle ilgili olduğunu göstermiştir³².

Nahçıvan'daki Erken Tunç çağı yerleşimlerinde bulunmuş kil boğa figürlerinin enselerinde oyuk açılması hakkında da araştırmacılar tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. O. Heubullayev'e göre bu tip boğa figürleri küçük araba

²⁵ Munçayev R.M. Pamyatniki Maykopskoy kulturi v Çeçeno-İnğuşesti, Sovetskaya arxeolojiya,1962, № 3, s. 15-18.

²⁶ Avdiev V.İ. İstoriya drevnego Vostoka. Moskova, Nauka, 1953, s. 127.

²⁷ www.indigodergisi.com/72/kevser-yalcin.htm.

²⁸ Yusufi Y.B. Eski Doğu tarihi. Bakü, Bakü Üniversitesi, 1992, s. 17, 25.

²⁹ Abibullayev O.A. Eneolit i bronza na territorii Naxiçevanskoj ASSR, Bakü, Bilim, 1982, 142, 143.

³⁰ http://www.forumcuale.com; http://tr.tarihkema.ir/hiti/iler; www.gezi.gen.tr/destinasyonlar_bogazkale.asp.

³¹ Aşurov S.H. Nahçıvanın İlk Tunç çağı seramikası. Bakü, Nafta-Pres, 2002, s. 65.

³² Bahşaliyev V.B. Nahçıvan'ın eski aşiretlerinin manevi kültürü. Bakü, Bilim, 2004, s. 47.

modellerine bağlanmak için yapılmıştır³³. S. Aşurov'a göre bu tip boğa figürlerinden amulet olarak kullanılmış, verimlilikle ilgili belli dini ayin yapılmıştır. Bu nedenle I Maxta yerleşiminde bulunmuş bu tür kil hayvan figürlerinin ensesindeki değişim kenarında değil, içerisinde sürtünme izleri bulunuyor³⁴.

Nahçıvan'daki eski yerleşimlerden atla ilgili hayli sayıda arkeolojik malzemeler bulunmuştur. I Kültepe³⁵, I Mahta³⁶ yerleşiminden bulunmuş at figürleri, I Kültepe³⁷, II Kültepe³⁸, I Mahta³⁹ v.b. yerleşimlerinde tesbit olunmuş at kemikleri v.b. bu türlü arkeoloji bulgularıdır. I Maxta yerleşiminde bulunmuş Erken Tunç çağının at figürü siyah-konur renkli kilden yapılmış, yüzeyi cilalanmıştır. Figürün başı ve vücudu kırık, ensesi ve ön bacakları nispeten salim kalmıştır. Figürün bacakları bitişik yapılmıştır. Ensesinde yapma zolakla atın yeşesini andıran desen yapılmıştır (tab. III, 19). Bu figür biçim ve özelliğine göre Karaz yerleşim yerinden bulunmuş bir grup at figürleri⁴⁰ ile yanı sıra Boğazkale yerleşiminden bulunmuş at figürü ile benzerlik oluşturuyor⁴¹ (tab III, 22).

Nahçıvan'daki eski yerleşimlerden bulunmuş hayvanlarla ilgili arkeolojik bulgulardan bir grubunu kuş figürlü asmalar oluşturuyor. Kuş figürlü asma süsler Sarıdere, Kolanı⁴², Kızılburun⁴³ vb. yerleşimlerinde bulunmuştur. Bu arkeolojik malzemeler Gemikaya'daki kuş resimleri ile (tab. III, 11) yanı sıra II Kültepe, Şortepe, Şahtahtı v.b. yerleşimlerinden bulunmuş boyalı kapların üzerindeki kuş resimleri ile bağlılık oluşturuyor. Kuş figürlü asma süslerin bir grubu ayaklı, bazıları ayaksızdır. Bir grubu basit yapılmıştır, bazılarının üzeri üçgenlerden ve küçük dairelerden oluşan beyazlarla süslenmiştir. Üzerlerinde boynundan asmak için bir veya iki oyuk açılmıştır. Bu türlü asma süsler Anadolu'nun eski yerleşimlerinde de bulunmuştur⁴⁴.

Nahçıvan'daki eski yerleşimlerden bulunmuş hayvanlarla ilgili arkeolojik bulgulardan bir grubunu keçi (tab. III, 13) ve koyun figürleri (tab. III, 17) oluşturuyor. Bu türlü hayvan figürleri Anadolu'nun eski yerleşimlerinden çok sayıda bulunmuştur⁴⁵. I Kültepe yerleşiminin Erken Tunç çağı tabakasından bulunmuş kil keçi figüründe keçinin buynuzları, ön bacaklarından biri, arka bacaklarından her ikisi ve kuyruğu kırılmış, iyi saklanılmamıştır⁴⁶ (tab. III, 13). Keçi ile ilgili arkeolojik

33 Abibullayev O.A. Eneolit i bronz na territorii Naxiçevanskoj ASSR, Bakü, Bilim, 1982, s. 142.

34 Aşurov S.H. Nahçıvanın ilk Tunç çağı seramikası. Bakü, Nafta-Pres, 2002, s. 67.

35 Alekperov A.B. Terokatı drewnoko Azerbaydjana. Bakü, Bilim, 1994, s. 32.

36 Aşurov S.H. Nahçıvanın ilk Tunç çağı seramikası. Bakü, Nafta-Pres, 2002, s. 67.

37 Abibullayev O.A. Eneolit i bronz na territorii Naxiçevanskoj ASSR, Bakü, Bilim, 1982, s. 255.

38 Seidov A.Q. Pamyatniki Kuro-arakskoj kulturi Naxiçevani. Bakü, Bilgi, 1993, s. 159.

39 Aliyev V.H., Aşurov S.H. Maxta tunç dönemi yerleşimleri hakkında. Azerbaycan'da Arkeolojiya ve Etnografya ilimlerinin son sonuçlarına ilişkin bilimsel konfransın materialları. Bakü, Nafta-Pres, 1992, s. 39.

40 Kosav H., Turfan K. Erzurum-Karaz kazisi raporu. Türk Tarih Kurumu, Belleten XXIII, № 91, Ankara, 1959, s. 351.

41 <http://www.rehberim.net/forum/corum>

42 Novruzlu A.İ., Bahşaliyev V.B. Şahbuz ilçesinin arkeolojik yerleşimleri, Bakü, Bilim, 1992, s. 42, 65.

43 Meşşaninov İ.İ. Kratkije svideniya o rabotax arkeolokiçeskoje ekspedicii i Naqomiy Karabax i Naxiçevanskiy kray. KAIMK, 1926, s. 225.

44 www.gezi.gen.tr/destinasyonlar_bogazkale.asp.

45 <http://www.forumcuaille.com>

46 Abibullayev O.A. Eneolit i bronz na territorii Naxiçevanskoj ASSR, Bakü, Bilim, 1982, s. 255.

malzemeler sırasında kaya üstü resimler (tab. III, 14), keçi başlı sancak (tab. III, 15) da bilimsel öneme sahiptir.

Kaya üstü resimler M.Ö. IV-I binyıla ait olan Gamikaya yerleşiminde çok sayıda bulunmuştur. Bunlar basit ve bileşik kompozisyonlu yapılmışlar. Basit kompozisyonlu resimlerde keçi tek veya sürü halinde hiç bir ek tarif olmadan verilmiştir. Bileşik kompozisyonlu resimlerde keçi çeşitli simgelerle, çarkıfelek, hayat ağacı, insan ve başka resimlerle birlikte çekilmiştir. Resimlerden bir grubunda keçi tek, çift, grup hâlinde, bazılarında ise sırt üstünde çizilerek Anadolu⁴⁷, İran, Ön Asya⁴⁸ ve diğer petrokliflerle benzerlik oluşturarak şu alanda kültürlerarası bağlıkların olduğunu kanıtıyor. Bu türlü resimler Ortadoğu'daki MÖ IV binyılın ikinci yarısı-III binyılın öncesine ait resmi sanatları için de karakteristiktir. Tepe Kavranın Erken Uruk dönemine ait mühürlerinin üzerinde birbirine ters yönde birer hayvanlar yapılmıştır⁴⁹. Suriye'deki I Tel Hazine yerleşim yerinin son Uruk sülale dönemine (M.Ö. IV binyılın sonu-III binyılın başları) ait kültürel tabakasından üzerinde birer hayvan tasviri bulunan taş mühür bulunmuştur.⁵⁰ Suz A yerleşiminde bulunan M.Ö. IV binyılın ikinci yarısına ait mühürlerin üzerinde de birer hayvan resimleri çekilmiştir⁵¹ (tab. III, 15, 16). Gamikaya'daki keçinin kurtla karşı karşıya durması tesviri de şu açıdan ilmi önem taşıyor⁵² (tab. III, 14). Tasvirde kurt tek hatla uzun kuyruklu çekilmiştir. Kurtun arka bacaklarının üst kısmı bedenine dairesel biçimde birleştirilmiştir. Kurtla keçi arasında uzun dalgalı çizgi çizilmiştir. Kaya üstü tanımlamada "Kurt ağzı kapatılması» ayini belirtilmiştir. Bu ayin tüm Türk halkları için karakteristiktir⁵³.

Gemikaya yerleşiminde bulunmuş insan dizinin üzerindeki keçi resmi⁵⁴, Kobustan'da bir keçi ve onun karşısında dans eden insan resmi⁵⁵ ile benzerlik oluşturuyor. I Kültepe yerleşiminin Kalkolitik (Eneolit) çağı tabakasından bulunmuş gömülmüş insanın dizi yanında keçi buynuzu⁵⁶ ile mantıksal açıdan bağlilik oluşturarak it, at, boğa gibi keçi inancının ("keçi kültü") Nahçıvan'ın eski aşiretlerinin dinî ideolojik görünümünde önemli yer aldığını kanıtıyor. Kaynaklara göz atarsak görürüz ki; it, at, boğa, keçi ile ilgili inançlar dünyanın çeşitli yerlerinde yaygındır. Ege ve Girit adalarından başlayarak Batı Afganistan'a kadar ve Kuzey-Batı Hindistan, Kafkasya'ya, Türkmenistan, Genel Kafkasya, Ortadoğu ülkelerinde keçi ile ilgili dinî ideolojik görünümeler bulunuyor. Mezopotamya'da keçi bitki

47 Aliyev V.H. Gemikaya yerleşimi. Bakü, Azereşr, 1993, s. 66.

48 Bahşeliyev V.B. Gemikaya tanımlamalarının poetikası. Bakü, Bilim, 2002, s. 42, 44.

49 Leoyd S. Arxeoloqiya Mezopotomii. Moskova, Nauka, 1984, s. 96.

50 Munçayev R.M., Merpert N.Y., Amirov Ş.N. Tel Hazna I. Rossiyskaya arkeoloqiya, Moskova, Nauka. 2001, s. 111.

51 Çayld K. Drevneşiy Vostok v svete novix raskopok. Moskova, Nauka, 1956, s. 35.

52 Bahşeliyev V.B. Gemikaya tanımlamalarının poetikası. Bakü, Bilim, 2002, s. 55; Müseyibli N.A. Gemikaya. Bakü, Çaşıoğlu, 2004, s. 98.

53 Kalafat Y. Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk halk inançları (Tatarlar, Hakaslar, Kırqızlar, Boşnaklar, Anahtarlar, Edigeyler, Amavutlar, Karaçaylar, Qreqoryanlar, Romanya, Şumnu-Burqaz, Gürcistan-Karaçöp, Kıbrıs, Rodas, Tacikistan, Suriye Türkleri). III-IV cilt. Ankara: Berikan yayın, 2006, s. 314.

54 Aliyev V.H. Gemikaya yerleşimi. Bakü, Azereşr, 1993, s. 50.

55 Göyüşov R. Azerbaycan arkeolojisi, Bakü, Bilim, 1996, s. 69.

56 Abibullayev O.A. Eneolit i bronza na territorii Naxiçevanskoy ASSR, Bakü, Bilim, 1982, s. 44.

âleminin verimliliğini sağlayan varlık kabul ediliyor. Türk halkının mitolojisinde keçiye inanç çeşitli biçimlerde bulunuyor. Orta Asya ve Sibirya'da yaşayan Türk halkları içerisinde Al, Albastı, Al karısına olan inanç keçi gibi tasavvur ediliyor. Tuvalılarda aile ocağı ile ilgili törenlerde başı sarı keçinin kullanılması⁵⁷, Altaylar'da çocuğu kötü ruhlardan korumak için dağ keçisi kemiğinin kullanılması⁵⁸ vb. benzer maddi kültür örneklerdendir. Boğanın boynuzları ile Ön Asya Tanrılarının ve Tanrılaştırılmış hükümdarların baş giysileri bezetilmiştir. Ortadoğu halklarının tarihinde boğa totemi çeşitli biçimlerde kendini gösteriyor. Mısır'da Tanrı Opis, Mezopotamya'da ise Şedu ve Lamassu boğayı temsil etmişlerdir⁵⁹(Yusifli, 1992: 26, 114). Türk halklarının tarihinde boğanın kutsallaştırılması ile ilgili hayli çok efsane vardır. Türk halklarının dini ideolojik görünümünde boğa "güç, kuvvet, verimlilik" sembolü olarak kutsaldır. Kırgızlar, Uygurlar ve diğer Türkçe konuşan halklar boğanın kutsallığını belirtmek için onu gök renkli (mavi) tasavvur etmişlerdir. Burada gök renk Tanrı simgesini bildirmiştir⁶⁰.

3. SONUÇ

Yapılan araştırmanın sonucunda şunları söyleyebiliriz: Dünyanın her yerinde olduğu gibi Nahçıvan'da da eski aşiretlerin hayvanlarla ilgili çeşitli dinî ideolojik görünüşleri olmuştur. Hayvanlarla ilgili arkeolojik materyaller arasında oran aynı olmamıştır. Bunun nedeni hayvanların eski aşiretlerin yaşam tarzında önemli yer tutmasıdır. Erken Tunç çağından itibaren yerleşik hayvancılığın yanı sıra göçer yaylak hayvancılığının gelişiminden sonra, eski aşiretlerin hem ekonomik hayatında, hem de dinî ideolojik görünüşlerinde buynuzlu hayvanlar önemli yer tutmuştur. Bu nedenle Nahçıvan'daki Orta, Son Tunç ve Erken Demir çağına ait yerleşimlerden buynuzlu hayvanlarla ilgili çok sayıda arkeolojik bulgular bulunuyor. Bütün çağlara ait yerleşimlerden bulunmuş hayvanlarla ilgili gömülmenin, kil figürlerin, kaya üstü resimlerin ve diğer arkeolojik bulguların karşılaştırmalı araştırmaları ve sonuçları, Güney Kafkasya ve Ortadoğu ülkelerinde olduğu gibi, Nahçıvan'da da hayvanlarla ilgili inancın, "hayvan kültürünün" tarihinin eski olduğunu kanıtıyor. Bu alanda Güney Kafkasya'nın Ortadoğu kültürü ile yakın bağları vardır.

⁵⁷ Seyidov M.M. Azərbaycan halkının soykökünü düşünürken. Bakü, Yazıçı, 1969, s. 162.

⁵⁸ Seyidov M.M. Kam-Şaman ve onun kaynaklarına ümumi bakış. Bakü, Genclik, 1994, s.145.

⁵⁹ Yusifli Y.B. Eski Doğu tarihi. Bakü, Bakü Üniversitesi, 1992, s. 26, 114.

⁶⁰ Seyidov M.M. Kam-Şaman ve onun kaynaklarına ümumi bakış. Bakü, Genclik, 1994, s. 160.

KAYNAKÇA

- Abibullaev O.A. Eneolit i bronza na territorii Naxiçevanskoy ASSR, Bakü, Bilim, 1982, 314 s.
- Aliyev V.H., Aşurov S.H. Maxta tunç dönemi yerleşimleri hakkında. Azerbaycan'da Arkeolojiya ve Etnografya ilimlerinin son sonuçlarına ilişkin bilimsel konfransın materialları. Bakü, Nafta-Pres, 1992, s. 39-41.
- Aliyev V.H. Gemikaya yerleşimi. Bakü, Azemeşr, 1993, 79 s.
- Aliev V.H. Kultura epoxi Sredney bronzi Azerbaydjana. AN Azerbaydcanskoy SSR. İnstköpekt İstorii. Bakü, Bilim, 1991, 253 s.
- Alekerov A.B. Terrokati drevnoko Azerbaydjana. Bakü, Bilim, 1994, 134 s.
- Ağayev K.H. Şahtatunun dörd tunç devri kabir abidesi hakkında. Azerbaycan'da arkeolojiya ve etnokrafıya elimlerinin son sunuçlarına konulu elmi konferans materialları. Bakü, Bilim, 1992, s. 98-101
- Antonova E.V. Obryadı i verovaniye pervobitnıx zemledeleşev Vostoka. Moskova, Nauka, 1990.
- Aşurov S.H. Nahçıvanın İlk Tunç çağı seramikisi. Bakü, Nafta-Pres, 2002, 158 s.
- Avdiev V.İ. İstoriya drevneko Vostoka. Moskova, Nauka, 1953, 758 s.
- Bahşaliyev V.B. Nahçıvan'ın eski aşiretlerinin manevi kültürü. Bakü, Bilim, 2004, 320 s.
- Bahşaliyev V.B. Gemikaya tanımlamalarının poetikası. Bakü, Bilim, 2002, 128 s.
- Çayld K. Drevneysiy Vostok v svete novıx raskopok. Moskova, Nauka, 1956, 383 s.
- Farecov N.M. Azerbaycanın kaya üstü sanatı, Bakü, Azpolikraf, 2009, 384 s.
- Flköpektner N.D. Kültüra i iskustvo Dvureçya i sosednix stran. Leninkrat-Moskova, Nauka, 1958, 298 s.
- Göyüşov R. Azerbaycan arkeolojisi, Bakü, Bilim, 1996, 196 s.
- Halilov T.F. Gemikaya anköpekinin Ortadoğu kültürüyle bağlılığı. Avrasiya, Mersin, 2011, s. 23-29.
- İsmayılov K.S. Klinyannie fikirki iz poseleniya Baba-DerViş bliz koroda Kazaxa Azerbaydjanskoy SSR, Dokladı AN.Az SSR, 1962, s. 95-99.
- Kalafat Y. Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk halk inançları (Tatarlar, Hakaslar, Kırkızlar, Boşnaklar, Anahtarlar, Edigeyler, Arnavutlar, Karaçaylar, Krekoryanlar, Romanya, Şumnu-Burkaz, Gürcistan-Karaçöp, Kıbrıs, Rodas, Tacikistan, Suriye Türkleri). III-IV cilt. Ankara, Berikan yayını, 2006, 556 s.
- Koşay H., Turfan K. Erzurum-Karaz kazisi raporu. Türk Tarih Kurumu, Belleten XXIII, № 91, Ankara, 1959, s. 349-413.
- Müseyibli N.A. Gemikaya. Bakü, Çaşıoğlu, 2004, 320 s.
- Müseyibli N.E. Eski Azerbaycan'da köpeklerden kullanım ve köpek kultu. Azerbaycan arkeolojisi ve etnokrafisi, Bakü, Nafta-Pres, 2008, s. 5-30.
- Merpert N.Y., Munçayev P.M. Poseleniya ubeydskoy kulturu Yarımtepe III v Severnoy Mezopotomii, Sovetskaya arkeolokiya № 4, s. 1982, 148 s.
- Munçayev R.M., Merpert N.Y., Bader N.O. Tell Hazna I. Sovetskaya arkeolokiya, Moskova, Nauka, № 3, 1990, s. 5-24.
- Munçayev R.M., Merpert N.Y., Amirov Ş.N. Tel Hazna I. Rossiyskaya arkeolokiya, Moskova. Nauka, s. 2001, s. 109-118
- Munçayev R.M. Pamyatniki Maykopskoy kulturu v Çeçeno-İnküşesti, Sovetskaya arxeolokiya, № 3, 1962, s. 15-25.
- Meşşaninov İ.İ. Kratkıye svideniya o rabotax arkeolokiçeskoye ekspediçii i Naqornıy Karabax i Nahiçevanskiy kray. KAIİMİK, 1926, vıp I. s. 217-240.
- Novruzlu A.İ., Bahşaliyev V.B. Şahbuz ilçesinin arkeolojik yerleşimleri, Bakü, Bilim, 1992, 144 s.
- Oktay B., Erkan K. Excavations of Van Yondjatepe Fortress and Necropolis (1997-1999). İstanbul Üniversitesi Arkeoloji ve Etnografya Bölümü'nün Türkiye'de Arkeoloji Araştırmaları (1932-2000), İstanbul, 2001.
- Seidov A.K. Pamyatniki Kuro-Araskoy kulturu Nahiçevani. Bakü, Bilgi, 1993, 164 s.

- Seyidov M.M. Azərbaycan Halkının Soykökünü düşünerken. Bakü, Yazıcı, 1969, 469 s.
- Seyidov M.M. Kam-Şaman ve onun kaynaklarına ümumi bakış. Bakü, Genclik, 1994, 232 s.
- Yusifli Y.B. Eski Doğu tarihi. Bakü, Bakü Üniversitesi, 1992, 496 s.
- <http://www.forumcuaille.com>
- <http://tr.tarikhema.ir/hititler>.
- www.indigodergisi.com/72/kevser-yalcin.htm.
- www.gezi.gen.tr/destinasyonlar_bogazkale.asp.
- <http://www.rehberim.net/forum/corum>.

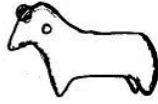
Tablo I. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Haritası.

Tablo II. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti topraklarındaki yerleşimlerden hayvanlarla ilgili bulunmuş arkeolojik bulgular.

1

2

3

4

5

6

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

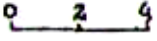
21

22

23

Tablo III. Hayvan figürleri (1, 2, 3, 4, 13-I Kültepe; 5, 6-Maxta; 7-Göytepe; 8-Babaderviş, 9-Çatal Höyük, 10, 14-Gemikaya; 15- Karabağlar; 11-Ur; 12-Diyarbakir; 16-Gemikaya, Suz; 20-Van Urmiya; 22-Alaca Höyük; 21, 23-Boğazkale).